

МІСЦЕ І РОЛЬ ФЕРМЕРСТВА У ВІДРОДЖЕННІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Розглянуто тенденції становлення фермерства в Житомирській області. Вивчено роль фермерських господарств у відродженні сільського господарства на радіоактивно забруднених територіях.

Вступ

Фермерство визнане однією з перспективних організаційно-виробничих форм підприємницької діяльності в сільському господарстві України. Його розвиток створює передумови реалізації індивідуальних здібностей і творчого потенціалу кожного сільського жителя, найбільш адекватно відповідає природі і демократичним цінностям селянського менталітету. Особлива роль відводиться фермерству у процесі становлення сільських династій, оскільки передача досвіду з покоління в покоління має особливе

значення в сільському господарстві. Основним концептуальним положенням стратегії розвитку фермерських господарств є посилення їх товарного характеру і широкого розвитку їх кооперування.

Останнім часом вчені економісти значну увагу приділяють проблемам, пов'язаним із розвитком і організацією фермерських господарств в сучасних умовах. У розробку теоретичних положень та практичне обґрунтування становлення і функціонування фермерських господарств в Україні вагомий внесок зробили такі відомі вітчизняні вчені як В. Месель-Веселяк, В. Зіновчук, І. Коновалов, О. Крисальний, В. Липчук, М. Малік, В. Збарський, Р. Пікус, П. Саблук, О. Шестопаль, В. Юрчишин та інші. Однак недостатньо опрацьованими залишаються питання ефективного функціонування фермерських господарств у надзвичайних умовах зони радіоактивного забруднення. Тому дослідження взаємозв'язку економічного розвитку фермерства і екологічної безпеки виробництва є надзвичайно актуальними і потребують вивчення.

У Житомирській області, як і в Україні в цілому, створені передумови, необхідні для розвитку фермерства. Однак, радіоактивне забруднення частини земель Житомирщини внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС зумовило внесення суттєвих змін у соціально-економічні процеси цього регіону. Виробництво сільгосппродукції в районах, які потерпіли від наслідків техногенної катастрофи, скорочувалося вищими темпами, ніж в цілому по Житомирській області. Якщо у 1986 р. частка валової продукції, виробленої цими регіонами була 36 %, то у 1995 – близько 31 %, а у 2000 р. вона становила 30 %. [4]. Тому реформування аграрних відносин і становлення ринково орієнтованих форм господарювання в районах, що зазнали радіоактивного забруднення, відбувається зі значними труднощами. Це вносить свої корективи і у процес становлення та розвитку фермерства на цих територіях. Метою даного дослідження є вивчення ролі фермерських господарств у відродженні сільського господарства на радіоактивно забрудненій території.

Обговорення проблеми

Загальнодержавні тенденції розвитку фермерських господарств характерні і для радіоактивно забрудненої території Житомирської області. Дослідженням виявлено, що кількість селянських (фермерських) господарств поступово зростала до 1996 р., після чого спостерігалось помітне скорочення їх чисельності. Однак, у 2000–2001 рр. у зв'язку з реформуванням колективних сільськогосподарських підприємств після виходу Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (1999 р.) кількість фермерських господарств і в області, і в зоні радіоактивного забруднення зросла (табл. 1).

Таблиця 1. Наявність та розміри фермерських господарств за землекористуванням *

Показник	Житомирська область				Радіоактивно забруднені райони			
	1992 р.	1996 р.	2001 р.	2002 р.	1992 р.	1996 р.	2001 р.	2002 р.
Кількість господарств	150	329	501	596	34	56	88	107
Площа с.-г. угідь, тис. га	2936	6221	38956	58573	611	839	9796	11518
в т.ч. ріллі, тис. га	2685	5739	33051	51939	549	761	7281	8584
Припадає на 1 господарство сільгоспугідь, га	19,6	18,9	77,8	98,3	17,9	14,9	111,3	107,6
в т.ч. ріллі, га	17,9	17,4	65,9	82,7	16,1	13,6	82,7	80,2

* Джерело: дані Житомирського обласного управління статистики

При цьому процес виникнення та розвитку фермерських господарств у зоні радіоактивного забруднення, як у Житомирській області так і в країні в цілому, проходить з великими труднощами, що пов'язано з впливом ряду економічних, фінансових, юридичних, психологічних та екологічних чинників. Поряд зі збільшенням кількості фермерських господарств спостерігаємо низьку ефективність та результативність їх господарської діяльності. Господарюючи на 3,7 % сільськогосподарських угідь Житомирської області фермерські господарства виробили в 2001 р. лише 2,8 % валової продукції. Серед причин, що зумовили такий стан виробництва у цих господарствах, вчені виділяють: *низьку якість земель, що були надані фермерам із земель запасу, недостатній розвиток матеріально-технічної бази, низький рівень цін на сільськогосподарську продукцію, що не забезпечує отримання прибутку для придбання ресурсів, а також те, що фермери не відображають у статистичній звітності реальні результати свого господарювання* [2]. Однак слід відмітити, що хоча такі дії фермера не можуть бути виправданими, вони залишаються єдиним можливим шляхом виживання фермерського господарства в умовах недосконалості існуючої економічної системи. Досить часто ці дії мотивовані негативним ставленням до фермерів з боку органів місцевої влади та керівників сільськогосподарських підприємств.

Фермерські господарства на радіоактивно забруднених територіях господарюють на 0,7 % сільськогосподарських угідь області, а виробництво різних видів сільськогосподарської продукції цими фермерськими господарствами у 2001 р. становило менше одного відсотка від виробництва по області (табл. 2). Отже, внесок фермерських господарств радіоактивно забруднених територій у загальні обсяги

виробництва продукції сільського господарства області є незначним. Більш суттєвими є результати їх діяльності у порівнянні з обсягами виробництва продукції фермерськими господарствами. Так, фермерські господарства радіоактивно забруднених територій виробили четверту частину картоплі, м'яса та молока, щодо фермерських господарств області.

Таблиця 2. Місце фермерських господарств у сільськогосподарському виробництві Житомирської області, 2001 р. *

Показник	Господарства усіх категорій	Фермерські господарства	Фермерські господарства радіоактивно забрудненої території		
			Всього	в % до усіх господарств	в % до фермерських господарств
Всього с.-г. угідь, тис. га	1600,9	58,6	11,5	0,7	19,6
Поголів'я худоби, тис. гол.					
великої рогатої худоби	511,1	17,5	6,5	1,3	37,1
свиней	321,7	5,9	0,2	0,1	3,4
Вироблено, тис. тонн:					
зерна	832,3	49,5	4,6	0,6	9,2
картоплі	787,2	5,6	1,7	0,2	30,4
овочів	148,3	2,9	0,4	0,3	13,8
м'яса (у забійній вазі)	50,7	1,1	0,3	0,6	23,4
молока	665,4	11,5	3,9	0,6	33,9

* Джерело: дані Житомирського обласного управління статистики.

Однак слід зазначити, що саме фермерські господарства відіграють незаперечну роль у створенні конкурентного середовища в сільському господарстві. Вони виступають головними конкурентами інших організаційно-господарських формувань, створених на базі реформованих КСП. Спостерігається широке визнання фермерства, як форми підприємництва в сільській місцевості і способу життя сільської родини. Враховуючи ці аспекти необхідно вирішувати питання зміни принципів і масштабів підтримки фермерського руху, адже незначні результати господарювання фермерських господарств зони радіоактивного забруднення пояснюються наявністю проблем забезпеченості їх

земельними, фінансовими, матеріально-технічними ресурсами та впливом екологічного чинника на їх розвиток.

Особливої уваги заслуговують питання забезпеченості фермерських господарств земельними ресурсами. Згідно з чинним законодавством громадяни мають право на одержання земельної ділянки для фермерського господарства. У відповідності з ст. 31 Земельного Кодексу України землі фермерського господарства можуть складатися із земельних ділянок, переданих у приватну власність фермерському господарству та громадянам – членам фермерського господарства, а також земельних ділянок орендованих фермерським господарством. Безоплатно у власність громадян для ведення фермерського господарства земельні ділянки передаються у межах земельної частки (паю). При цьому з організаційно-економічної точки зору на ефективність діяльності фермерських господарств значно впливає не тільки форма власності, але й площа наданої для господарювання земельної ділянки, яка визначає і розмір самого фермерського господарства.

У розвитку фермерських господарств області та в зоні радіоактивного забруднення спостерігається тенденція постійного збільшення розмірів їх угідь (див. табл. 1). На початку 2001 р. на одне селянське (фермерське) господарство Житомирської області припадало 98,3 га, а в зоні радіоактивного забруднення – 107,6 га сільськогосподарських угідь, але їх площі звичайно не відповідають оптимальним. Тому для досягнення бажаних площ слід використати землі резервного фонду, землі запасу, а також оренду часток (паїв). Фермерські господарства області орендують 40164,9¹ га землі (господарства зони радіоактивного забруднення – 5360,8 га), що складає 69,4 % (46,5 %) їх землекористування, при цьому на одне господарство припадає 64,4 га (50,1 га) орендованих земельних угідь. Важливо також відмітити, що 96 % (98,4 %) орендованих земель складають земельні частки (паї). Отже, процеси паювання, що пройшли в країні, позитивно вплинули на розвиток фермерства, зокрема, на збільшення площ їх землекористування.

Не менш важливою проблемою фермерів регіону дослідження є забезпечення їх фінансовими ресурсами. Саме через невирішеність фінансових проблем більшість фермерських господарств області є дрібнотоварними виробниками з низьким рівнем інтенсифікації землеробства і тваринництва [3]. Незадовільний фінансовий стан фермерських господарств породжує найбільш шкідливу проблему забезпечення їх матеріально-технічними ресурсами. Не останню роль у цьому відіграє диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, що обмежує можливості фермерських господарств у нормальному розвитку матеріально-технічної бази та забезпеченні їх паливно-мастильними

¹ Дані Житомирського обласного управління статистики.

матеріалами. А низький рівень технічного та технологічного оснащення не дає змоги фермерам підвищувати продуктивність праці та ефективність господарювання.

Більшість фермерів при створенні господарства стикаються з відсутністю стартового капіталу. При цьому існують значні труднощі з отриманням кредитів, що обумовлені високими банківськими процентами та іншими несприятливими умовами. Для фермерів, що господарюють на радіоактивно забрудненій території проблема забезпечення фінансовими ресурсами ще більше загострюється. Адже цей регіон через радіоактивне забруднення є непривабливим для отримання кредиту та залучення інвестицій. Крім цього, вплив екологічних чинників посилює потребу в капіталовкладеннях. Можливості держави в наданні фермерам фінансової підтримки також обмежені. Одним із напрямів вирішення проблеми забезпечення фінансовими ресурсами фермерських господарств регіону дослідження може бути створення кредитних спілок фермерів з широким залученням грошових засобів населення.

Таблиця 3. Основні економічні показники діяльності фермерських господарств, 2001 р. *

Показник	Одиниці виміру	Житомирська область	Радіоактивно забруднені райони	
			всього	у % до області
Кількість фермерських господарств	од.	133	24	18,0
Площа сільськогосподарських угідь	га	12450,7	1503,1	12,1
Кількість працюючих членів господарства	чол.	355	52	14,6
Дохід (виручка) від реалізації продукції – всього	тис. грн.	6053,2	1083,5	17,9
на 1 га сільгоспугідь	грн.	486,2	720,8	1,5 р.
на 1 працюючого	тис. грн.	17,1	20,8	1,2 р.
Дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва – всього	тис. грн.	5567,3	1075,8	19,3
на 1 га сільгоспугідь	грн.	447,1	715,7	1,6 р.
на 1 працюючого	тис. грн.	15,7	20,7	1,3 р.
Чистий прибуток (- збиток) – всього	тис. грн.	412,5	12,6	3,1
на 1 га сільгоспугідь	грн.	33,1	8,3	25,1
на 1 працюючого	тис. грн.	1,2	0,2	16,7

* Джерело: дані Житомирського обласного управління статистики

Крім загальних проблем, на розвиток і функціонування фермерства в зоні забруднення впливає ряд негативних чинників, що пов'язані з радіоактивним забрудненням їх земель внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Так, незадовільна якість продукції, викликана забрудненням її радіонуклідами, створює проблеми реалізації цієї продукції і знижує її конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках. Якщо ж додатково вкладати кошти у виробництво шляхом застосування екобезпечних технологій для зменшення надходження радіонуклідів у сільгосппродукцію, то це викличе підвищення собівартості продукції, отже, призведе до зниження доходів фермерських господарств, що і спостерігається сьогодні (табл. 3).

За даними вибіркового обстеження Житомирського обласного управління статистики, до якого увійшли по 20 % фермерських господарств з кожного району області, за виключенням великих фермерських господарств, створених на базі реформованих КСП, виявлено, що фермерські господарства радіоактивно забруднених районів отримали дохід від реалізації продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь та на одного працюючого значно вищий, ніж у середньому по області. Однак кінцеві результати діяльності фермерських господарств радіоактивно забрудненої зони виявилися гіршими і вони отримали чистого прибутку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у 4 рази менше (а в розрахунку на одного працюючого в 6 разів менше), ніж фермерські господарства області в цілому. Отже, екологічний чинник (зокрема радіоактивне забруднення території) значно впливає на економічну діяльність сільськогосподарських підприємств і в тому числі на ефективність та результативність фермерських господарств.

Висновки

Отже, хоча розвиток фермерства в зоні радіоактивного забруднення і характеризується певними досить скромними результатами, все ж можна констатувати, що фермерські господарства стали невід'ємною частиною аграрної сфери цієї зони і їх розвиток триває. При цьому крім основних земельних, фінансових, кредитних, податкових, матеріально-технічних проблем фермерські господарства радіоактивно забруднених регіонів вимушені вирішувати ряд специфічних проблем, що пов'язані з особливостями виробництва в цьому регіоні. Однак необхідно врахувати особливу роль фермерства у подоланні монополізму великих господарств та створенні конкурентного ринкового середовища, що має особливе значення в процесі становлення ринкових відносин. Зважаючи на вище зазначене, необхідно, щоб у зоні радіоактивного забруднення інтенсивно розвивалась ринкова та соціальна інфраструктури, створювалися науково-консультаційні центри та дорадчі служби, які допомагали б вирішувати проблеми і сприяли б розвитку фермерства.

Література

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. №2768-111 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – С. 27.
2. Посібник по реформуванню сільськогосподарських підприємств та переробних підприємств. – 2-ге доп. вид./ За ред, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ІАЕ, 2000. – 660 с.
3. Розвиток форм господарювання на селі / В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.Й. Малік та ін.; за ред. П.Т. Саблука і В.Я. Месель-Веселяка. – К.: Урожай, 1993. – 376 с.
4. Соціально-економічна характеристика районів області розташованих в зоні з підвищеним рівнем радіоактивного забруднення: Статистичний збірник. – Житомир, 2001. – 54 с.